

שבילי נהר דעה

הגאון הרב יעקב רוזנטל שליט"א - ראש ישיבת הגר"א ואב"ד חיפה
מח"ס "משנת יעקב" על הרמב"ם

פתיחה לב"ק

כותב הרמב"ם (נזק"מ פ"א ה"א): "כל נפש חיה שהיא ברשותו של אדם שהזיקה, הבעלים חייבים לשלם, שהרי ממונס הזיק שנאמר כי יגוף שור איש את שור רעהו וכו' אחד השור ואחד שאר בהמה חיה ועוף, לא דיבר הכתוב בשור אלא בהוה". ניתן ללמוד כמה יסודות מלשון הרמב"ם.

א. השו"ע (חוי"מ שפט, א) העתיק לשון הרמב"ם, אך השמיט את המילים "שהרי ממונס הזיק".

הגרא"ז מלצר זצ"ל (באבן האזל נזק"מ פ"א ה"א) חוקר מדוע אדם חייב בנזקי ממונו - האם מפני שהממון שלו הזיק אלא שאם שמר "אונס רחמנא פטריה", או שהחיוב הוא מפני שלא שמר. ישנם נפק"מ גדולות.

1. המשנה (נה:): אומרת: "הוציאוה ליסטים ליסטים חייבים". ושאלת הגמ' (נו:): "פשיטא כיון דאפקוה קיימא לה ברשותיהו".

רש"י פירש ד"כיון דאפקוה איכא משיכה ושינוי רשות, דהוי קנויה לכל מילי". וקצת קשה איך קונים את זה בלי יאוש.

תוס' (ד"ה פשיטא) שואל: "וא"ת ומנליה דקיימא ברשותיהו אפילו להתחייב על מה שהיא מזקת ... דליכא למימר דכי היכי דמסרה לשומר חנם והשואל נכנסו תחת הבעלים ה"ה גזלן, דדלמא שומר הוא דמחייב אבל גזלן לא, דמצינו דברים שהשומר חייב והגזלן פטור וי"ל דסברא הוא דגזלן נכנס תחת הבעלים, דכיון שהוציא מרשות בעלים שהיו חייבים בשמירתה, ואין הבעלים יכולים לשומרה לפי שנגזלה מהם, יש על הגזלן לשומרה, דלענין נזיקין אקרו בעלים כל מי שבידו לשומרה". ומבואר בתוס' דעיקר המחייב מה שהיה צריך לשמור - הפשיעה הוא המחייב.

בגמ' בהמשך מובא מחלוקת מה דין שומר אבידה - רבה אמר שומר חנם, רב יוסף אמר שומר שכר. המחלוקת היא מה הדין בנאבד ונגנב. אך מה הדין אם הבהמה

הזיקה - האם השומר חייב?

הפני"י (נו:): פושט שאלה זו משאלה מקומית. מה ענין סוגיית שומר אבידה לב"ק, אין מקומה אלא בב"מ? אלא לומר שיש לו דין שומר גם להלכות ב"ק - שחייב בנזקי הבהמה. מה הסברא - לכאורה אדם שומר מגיע לו פרס, ולמה שיהיה חייב על הנזיקין? ולתוס' הנ"ל אתי שפיר כיון שהוא כבעלים.

*. שיעור לתלמידי הישיבה. סוכס ע"י עדיאל כנרתי, והוגה ע"י הרב שליט"א.

האור שמח (נוק"מ פ"ד ה"ד) מסתפק בשאלה זו, ואומר שהבעלים ודאי פטורים, כיון שהוא אנוס בזה. ואומר האו"ש שאין לדמות את השומר לדין גזלן שכתב התוס' הנ"ל שחייב - דדוקא גזלן שמוציא מרשות הבעלים וחייב בשמירתה הוא נכנס להתחייב בכל מילי שהיו הבעלים חייבים, אבל השומר לא הוציאה מרשות הבעלים.

ואומר האו"ש שספק זה תלוי בטעמים של הגמ' מדוע לרב יוסף הוא כש"ש. אם נאמר "דבההיא הנאה דמיפטר מלמיתב רפתא לעניא הוי ש"ש" - אז הוא חייב בנזקין שתזיק לאחרים ככל שומר דעלמא. ואם נאמר מטעם ד"שעבדו רחמנא בעי"כ" - אז אינו מחויב אלא רק אם תאבד או תגנב, אבל לשומרה מנזיקין ע"ז התורה לא חייבתו, דרק לטובת בעל האבידה שעבדו רחמנא. ובסוף פושט האו"ש ספק זה כפנ"י: "ואולי משום זה מייתי פלוגתייהו וטעמים אלו בהכונס ולא באלו מציאות משום דנפק"מ לזה".

2. הגמ' (נ"ו): אומרת: "אמר רב המעמיד בהמת חברו חייב, פשיטא, לא צריכא, דקם ליה באפיה. אמר ליה אביי לרב יוסף הכישה אמרת לן, ולסטים נמי דהכישה" וכו'.

התוס' (ד"ה המעמיד) אומר: "ואע"פ שאין הבהמה שלו - חייב מטעם שן ורגל, דאע"ג דכתיב בעירה, כדידיה חשיבא הואיל והוא עשה ... אבל אין לפרש דמחייב מטעם אש דברי היזיקא, והוי כאילו נותן לשם אש ... דא"כ מטעם זה הו"ל להתחייב אפילו ברה"ר, ולא משתמע בשום דוכתא דלחייב ברה"ר שן אפילו מקרב בהמתו אצל הפירות ומעמידה עליהו". א"כ לתוס' החיוב הוא מטעם שן ורגל. הרמב"ם (נוק"מ פ"ד ה"ג) כותב: "המעמיד בהמת חברו ע"ג קמת חברו המעמיד חייב לשלם מה שהזיק". משמע שחייב מטעם אדם המזיק. ואומר המ"מ: "ודע שאפי' היו הפירות ברה"ר חייב המעמיד, דאין זה שן שפטרה תורה ברה"ר שכאן המעמיד הוא שחייב".

התוס' העלה שחייב מטעם שן ורגל ולא משום אש, ובא הרמב"ם ואומר "אדם המזיק", ונפק"מ לרה"ר.

הרמב"ם לשיטתו שסובר שהמחייב הוא "ממונו הזיק", ולכן המעמיד בהמת חברו היה פטור מטעם שן ורגל דלאו בהמתו, אלא שחייב מטעם אדם המזיק. והשו"ע סובר שהמחייב הוא הפשיעה יסבור כתוס', שאע"פ שאינו הבעלים, אך הואיל ומחמתו הזיק הוה כבעלים, ולעולם המחייב לבעלים הוא פשיעתו, ולכן שפיר חייב מטעם שן ורגל.

הגר"א מעיר בגמ': "נייב אבל הרשב"א פסק דחייב". הרשב"א ג"כ סובר שחייב אפילו ברה"ר מטעם אדם המזיק, וז"ל: "המעמיד בהמת חברו על קמת חברו חייב, ואע"פ שאין הבהמה שלו כיון שהעמידה על הקמה הרי הוא כאילו מאכילה בידים ומש"ה פריך פשיטא, ומינה דאילו העמיד בהמתו ואפי' בהמת חברו על פירות חברו ואפילו ברה"ר חייב".

שבילי נהר דעה

ברור שאם יביא את הבהמה ליד הפירות ויאכילה חייב דהוא אדם המזיק. אבל המעמיד בהמה ליד פירות זה חידוש גדול שזה אדם המזיק, הרי הוא רק גרס לנוק (והגמ' אומרת דקס ליה באפא), וזה נחשב לנוקי ממון, ולכן לתוסי' לא היה הו"א שחייב מטעם אדם המזיק. וסברת הרמב"ם - כיון שהבהמה רגילה לאכול לכן חשיב אדם המזיק.

ב. מה הדגשת הרמב"ם **"כל נפש חיה"** - התוסי' (ג: ד"ה וממונד) אומרים על דברי הגמ' בדין בור "וממונד ושמירתו עליך", ש"לאו דוקא גבי בור דלאו ממונא הוא וכן גבי אש". ולכן כותב הרמב"ם **"כל נפש חיה"** - שדוקא בנפש חיה החיוב הוא משום ש"ממונו הזיק". אבל אש ובור סובר הרמב"ם כתוסי' שזה לא מצד ש"ממונו הזיק".

ג. הרמב"ם כותב: **"כל נפש חיה שהיא ברשותו של אדם"**. מה בא לומר הרמב"ם? האור שמח כותב שהרמב"ם בא לאפוקי דבורים שפסק בהלכות גזילה (פ"ו הי"ד) "הדבורים אינן ברשותו של אדם כמו תרנגולים ואווזים, ואעפ"כ יש בהם קנין מדבריהם". ואין בהם קנין רק משום דרכי שלום, ולכן לא מחויב על היזקן, ורק גבי הרחקות נמנו בפ"ב דב"ב. ולפ"ז אומר האו"ש שה"ה יוני שובך ויוני עלייה כיון שאין בהם גזל אלא רק מפני דרכי שלום, לכן אינו חייב על היזקן. ולכן כותב הרמב"ם **"כל נפש חיה שהיא ברשותו של אדם"**, לאמר שעל הדבורים לא יהיה חייב על נזיקתן, דאינן ברשותו (הרמב"ן במלחמת ה' ב"ב ט: בדפי הרי"ף דן בזה).

ניתן לומר הסבר אחר ברמב"ם. הגמ' (נו:): אומרת: **"מסרו לשומר חנם ולשואל ולנושא שכר ולשוכר כולן נכנסים תחת הבעלים"**. הבעלים פטורים והשומר חייב. לכא' הפשט הוא שאני צריך לשמור, וזה שמסרתי לאדם אחר לשמור נקרא **"ששמרתיו"**. **שומר הוא כמו מנעול**, וחשוב שמירה.

אולם ברמב"ם רואים לא כך. הרמב"ם פוסק (נוק"מ פ"ד הי"ד) כדברי הגמ' הנ"ל. ובהלכה י"א פוסק הרמב"ם: **"מסר השומר לשומר אחר השומר הראשון חייב לשלם לניזק שהשומר שמסר לשומר חייב. והרי הניזק אומר לו למה לא שמרת אתה בעצמך ומסרת לאחר, שלם לי אתה, ולך עשה דין עם השומר שמסרת לו אתה"**. הבעלים פטורים כי השומר נכנס תחת הבעלים. אבל למה שהשומר השני לא יתחייב - אומר הרמב"ם שהניזק אומר לשומר וכו'. **רואים ברמב"ם שמסירה לשומר לא חשיב כ"מנעול"**, דא"כ אז גם השומר הראשון שמסר לשומר השני חשיב כשמירה וכ"מנעול" ויפטר. רואים שהחייב הוא מפני שהוא ברשותו. המכילתא (פ"י "אות ג) אומרת: **"ולא ישמרנו - להביא שומר חנם"**, כלומר שהשומר מתחייב. למרות שעיקר חיוב נזיקין לרמב"ם הוא מפני ש"ממונו הזיק", אבל שומר נכנס תחת הבעלים - כל החיובים של הבעלים שחייבים מחמת שממונו מזיק חלים על השומר, וזה לימוד מהפסוק. וא"כ זה השומר שהבעלים מינהו, ולמה הוא בחר שומר אחר, לכן חייב. השומר הראשון קיבל על עצמו אחריות, ולא יכול

להעביר לשומר אחר. שומר זה לא "מנעול" אלא פטור, וזה רק על השומר הראשון ולא על השני.

וזה מש"כ הרמב"ם "כל נפש חיה שהיא ברשותו של אדם", לאפוקי אם מסר לשומר. יש רשות לאדם למסור בהמתו לשומרים, אבל רק שומר ראשון חשיב "ברשותו" ולא שני, דהמכילתא ריבתה רק שומר ראשון.

הערות אגב במהלך השיעור

1. בסוגיה זו של שומר אבידה רואים מה נקרא ללמוד. הגמ' בהוריות (יד.) אומרת שרבה היה חריף (עוקר הרים) ורב יוסף בקי (סיני). ואומרת הגמ' שסיני עדיף, ולכן מינו את רב יוסף לראש ישיבה. הגמ' בסנהדרין (מב.) אומרת: "אמר רבי יוחנן במי אתה מוצא מלחמתה של תורה במי שיש בידו חבילות של משנה. קרי רב יוסף אנפשיה" ו"רב תבואות בכח שור". וקשה - עפ"י הפשט שומר אבידה הוא שומר חניס דאיזה שכר יש לו, ובא רב יוסף ומחדש "בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הוי כשומר שכר וכו' ". לכא' אין לך חריפות גדולה ומחודשת מזה (והתוס' אומר שרק כשעוסק באבידה נפטר מפרוטה דרב יוסף, ובגלל זה הוא שומר שכר), ומה כאן הבקיאות? אלא שהם למדו בב"ק, והזכיר רב יוסף שיש דין "עוסק במצוה פטור מן המצוה" בגמ' בברכות ובסוכה. זוהי הבקיאות של רב יוסף. לא סתם בקיאות אלא בקיאות גאונית. שכשאתה עוסק בב"ק אתה נזכר במסכתות ברכות וסוכה. בב"ק הפסק הוא עפ"י ברכות וסוכה.

2. רב ושמואל נחלקו מהו "מבעה" האם שן או אדם. ופוסק הר"ח (ג:) כרב שמבעה זה אדם: "וקי"ל כרב דסוגיין דשמעתין כוותיה". דאע"ג שהלכה כשמואל בדיני - כאן קי"ל כרב. וצ"ע למאי נפק"מ - הרי הם נחלקו רק בהסבר המשנה? ונראה לומר דהתוס' (ו: ד"ה שור) אומר: "דכוליה נזיקין פטורין בהקדש", ולא רק ממון המזיק, אלא גם אדם המזיק הקדש פטור. וממשיך תוסי: "וכן משמע במתניתין דתנא (ט:) נכסים שאין בהם מעילה ואכולהו אבות קאי ואפילו אנזיקין דאדם למ"ד מבעה זה אדם. והא דאמר שמואל בהשואל (ב"מ צט:) כי יאכל פרט למזיק דלא משלם חומש, ומשמע הא קרן חייב היינו מדרבנן". אי"כ הוכחת תוסי מדברי רב שמבעה זה אדם.

וזה הנפק"מ - אם מבעה זה אדם אז "נכסים שאין בהם מעילה" קאי גם על אדם, אבל לשמואל אדם לא כתוב במשנה (דמבעה זה השן) ועליו לא קאי המשנה, ולכן יש לומר דאדם המזיק שפיר חייב קרן במזיק הקדש. ואמנם יש דעות כאלו במאירי (כג.) ובפני"י בגיטין נג. בדעת רש"י (עיי"ש).

שמואל סובר בב"מ (צט:) "כי יאכל פרט למזיק" שחייב בקרן מדאורייתא - שמואל לשיטתו שסובר שאדם לא כתוב במשנה, ולכן נתמעט מזיק רק לגבי חומש, אבל קרן חייב מן התורה לפי דעות אלו.